

1 Рівняння пасивного трансмембранного переносу речовин

за часом від зазначених змінних поділяються на "внутрішні" і "зовнішні":

$$\frac{dA_k^I}{dt} = \frac{d_i A_k^I}{dt} + \frac{d_e A_k^I}{dt} \quad (k = 1, 2, \dots, n).$$

Потоки J_k завжди визначаються як внутрішні змінення змінних стану:

$$J_k = -\frac{d_i A_k^I}{dt} = \frac{d_i A_k^{II}}{dt} = \frac{1}{2} \frac{d_i (A_k^{II} - A_k^I)}{dt} \quad (k=1, 2, \dots, n).$$

Розглянемо стаціонарний стан, в який переходить система, коли ми фіксуємо термодинамічні сили X_k при $k=1, 2, \dots, p$:

$$\frac{dX_k}{dt} = 0 \quad (k=1, 2, \dots, p).$$

Будемо вважати систему замкнутою для величин A_k^I із $k=p+1, p+2, \dots, n$, тобто що зовнішні зміни цих величин дорівнюють нулю:

$$\frac{d_e A_k^I}{dt} = 0, \quad (k=p+1, p+2, \dots, n).$$

1 Рівняння пасивного трансмембранного переносу речовин

У кінцевому стані, що зветься стаціонарним станом порядку p (p – одне з чисел $0, 1, 2, \dots, n$), величини A_k^I не змінюються з часом

$$\frac{dA_k^I}{dt} = 0, \quad (k=1, 2, \dots, n).$$

З урахуванням попередніх співвідношень отримуємо

$$J_k = -\frac{d_i A_k^I}{dt} = 0 \quad (k=p+1, p+2, \dots, n).$$

При підстановці в ці рівняння феноменологічних рівнянь

$$J_k = \sum_{m=1}^n \alpha_{km} X_m \quad (k=1, 2, \dots, n)$$

одержуємо систему $(n-p)$ лінійних рівнянь, із яких можна знайти значення X_k ($k=p+1, p+2, \dots, n$) як функції фіксованих сил X_k ($k=1, 2, \dots, p$) і феноменологічних коефіцієнтів α_{km} ($k=p+1, p+2, \dots, n; m=1, 2, \dots, n$).

Таким чином, у стаціонарному стані обертаються в нуль усі потоки, спряжені нефіксованим термодинамічним силам, а утворення ентропії

1 Рівняння пасивного трансмембранного переносу речовин

визначається тільки добутком фіксованих термодинамічних сил на спряжені їм термодинамічні потоки.

Розглянемо тепер бінарну систему без хімічних реакцій ($n=2$), компоненти якої не несуть електричних зарядів і температура якої однорідна. Вираз для продукції ентропії в такій системі зводиться до

$$P_m = -J'_1 \frac{(\Delta\mu_1)_{T,p}}{T} - J_v \frac{\Delta p}{T} .$$

Потоки в цьому випадку мають вигляд

$$J'_1 = I_1 - \frac{c_1}{c_2} I_2 ,$$

$$J_v = v_1 I_1 + v_2 I_2 ,$$

де c_1 і c_2 - масові концентрації першого і другого компонентів та

$$J_k = \int_{\Sigma} (I_k + \rho_k v) d\Sigma \quad (k = 1, 2) ,$$

$$J_v = \int_{\Sigma} \left[\sum_{k=1}^{n-1} (v_k - v_n) I_k + v \right] d\Sigma ,$$

1 Рівняння пасивного трансмембранного переносу речовин

а термодинамічна сила $(\Delta\mu)_T, p$ залежить тільки від трансмембранного перепаду концентрації однієї з речовин:

$$(\Delta\mu)_{T,p} = \frac{\partial\mu_1}{\partial c_1} \Delta c_1 .$$

Феноменологічні рівняння в цьому випадку мають вигляд

$$\begin{aligned} J_1' &= -\alpha_{11} \frac{(\Delta\mu)_{T,p}}{T} - \alpha_{1v} \frac{\Delta p}{T}, \\ J_v &= -\alpha_{v1} \frac{(\Delta\mu)_{T,p}}{T} - \alpha_{vv} \frac{\Delta p}{T}, \end{aligned}$$

причому є справедливим співвідношення Онзагера

$$\alpha_{v1} = \alpha_{1v}.$$

Важливим експериментальним випадком є стаціонарний стан першого порядку, коли обертається в нуль об'ємний потік J_v . Тоді маємо

$$\Delta p = -\frac{\alpha_{v1}}{\alpha_{vv}} (\Delta\mu)_{T,p} = -\frac{\alpha_{v1}}{\alpha_{vv}} \frac{\partial\mu_1}{\partial c_1} \Delta c_1$$

1 Рівняння пасивного трансмембранного переносу речовин

– осмотичний тиск, що відповідає різниці масових концентрацій між двома резервуарами, розділеними мембраною. Можна зауважити, що такий стаціонарний стан у реальному експерименті ніколи точно не відтворюється, тому що величину Δc_1 не можна підтримувати точно постійною. Однак, перепад тиску Δp встановлюється значно швидше, ніж змінюється перепад Δc_1 , так що принаймні квазістаціонарний стан описаного вище типу завжди може бути досягнутий.

Іншим експериментальним випадком є стаціонарний стан другого порядку з фіксованим перепадом $\Delta c_1=0$ (або $(\Delta \mu_1)_{T,p}=0$) і фіксованим Δp . Тоді

$$\frac{J_1'}{J_v} = \frac{\alpha_{1v}}{\alpha_{vv}}.$$

Експериментально такий стаціонарний стан реалізується тільки приблизно, тому що не можна забезпечити точне виконання умови $\Delta c_1=0$.

Без утрати загальності ми завжди можемо вибрати в якості компонента 1 ту речовину, що проходить крізь мембрану легше, ніж компонент 2 (або в граничному випадку так само легко, як компонент 2). На практиці це означає, що компонент 1 представляє

1 Рівняння пасивного трансмембранного переносу речовин

собою розчинник, а компонент 2 – розчинену речовину, що звичайно складається з більш важких молекул, ніж розчинник. Ми можемо уявити собі два граничних випадки. У першому випадку мембрана має однакову проникність для обох компонентів:

$$\frac{J_1}{c_1} = \frac{J_2}{c_2} \quad \text{або} \quad J_1' = 0 .$$

Другий граничний випадок відповідає тому, що компонент 2 взагалі не може проходити крізь мембрану. Тоді J_2 обертається в нуль, і отримуємо

$$\frac{J_1'}{J_v} = \frac{J_1}{v_1 J_1} = \frac{1}{v_1} .$$

У загальному випадку, включаючи проміжні випадки, можна написати

$$\frac{J_1'}{J_v} = \frac{\sigma_1}{v_1} \quad (0 \leq \sigma_1 \leq 1) ,$$

де величина σ_1 називається коефіцієнтом відбиття мембрани для 1-ої розчиненої речовини. Граничні випадки відповідають, очевидно, $\sigma_1=0$ і $\sigma_1=1$.

1 Рівняння пасивного трансмембранного переносу

речовин

Зі співвідношення Онзагера випливає, що розглянуті ефекти пов'язані між собою:

$$\frac{\Delta p}{(\Delta \mu_1)_{T,p}} = -\frac{J_1'}{J_v}$$

Тепер можемо написати для осмотичного тиску

$$\Delta p = -\sigma_1 \frac{\frac{\partial \mu_1}{\partial c_1}}{v_1} \Delta c_1$$

У граничному випадку, коли $\sigma_1 \rightarrow 0$ (мембрана однаково проникна для розчинника і розчиненої речовини), $\Delta p = 0$, тобто в цьому випадку осмотичний тиск відсутній. В іншому граничному випадку $\sigma_1 \rightarrow 1$ (мембрана непроникна для розчиненої речовини) знаходимо

$$\Delta p = -\frac{\frac{\partial \mu_1}{\partial c_1}}{v_1} \Delta c_1$$

Це - відомий вираз для осмотичного тиску, який можна одержати також і в рівноважній термодинаміці. Можна переконатися в тому, що утворення ентропії

1 Рівняння пасивного трансмембранного переносу речовин

обертається в нуль, якщо допустити $J_2=0$ і скористатися попередньою рівністю.

Проміжний випадок $0 < \sigma_1 < 1$ важливий при вимірюваннях із неідеальними мембранами, тобто мембранами, крізь які разом із розчинником проходить також і розчинена речовина.

Розглянемо тепер наступну модель, характерну для електрохімічних процесів.

Окремий компонент $k=1$ із числа n компонентів, що несуть електричні заряди z_k на одиницю маси, переходить із підсистеми I у підсистему II:

$$J_1 \neq 0, \quad J_2 = 0 \quad (k=2, 3, \dots, n).$$

Усередині підсистем I і II можливі хімічні реакції між деяким числом компонентів (у яке входить і компонент 1), скажімо, між $k=1, 2, \dots, m$ у підсистемі I і між $k=1, m+1, m+2, \dots, n$ у підсистемі II. Реакцію для підсистеми I можна записати у вигляді

$$\sum_{i=1}^m v_i w_i = 0,$$

де v_i - стехіометричні коефіцієнти реакції, що є позитивними для реагентів, негативними - для продуктів реакції і рівними нулю для речовин, що не

1 Рівняння пасивного трансмембранного переносу речовин

беруть участі у реакції, w_i - хімічні символи речовин, що беруть участь у реакції. Аналогічно для другої підсистеми маємо

$$v_1 w_1 + \sum_{i=m+1}^n v_i w_i = 0 .$$

Швидкість хімічних реакцій у підсистемах I і II дуже велика в порівнянні з процесом переносу компонента 1, тому можна припустити, що хімічна рівновага встановлюється миттєво. Це означає, що хімічні спорідненості обертаються в нуль як у підсистемі I, так і в підсистемі II:

$$A'' = \sum_{k=1, m=1}^n \mu_k'' v_k'' = 0 .$$

Виробництво ентропії для такої системи (яка, крім того, вважається ізотермічною) записується як

$$P_m = -J_1 \frac{\Delta \mu_1}{T} = -J_1 \frac{\Delta(\mu_1 + z_1 \phi)}{T} ,$$

де ϕ - електростатичний потенціал. Крім μ_1' і μ_1'' , одержуємо для утворення ентропії

1 Рівняння пасивного трансмембранного переносу речовин

$$P_m = -I \left(\frac{A}{z_1 T} + \frac{\Delta \varphi}{T} \right),$$

де ми ввели електричний струм $I = z_1 I_1$ і "повну хімічну спорідненість" електрохімічної реакції

$$A = \frac{\sum_{k=2}^m \mu_k^I \nu_k^I}{\nu_1^I} - \frac{\sum_{k=m+1}^n \mu_k^{II} \nu_k^{II}}{\nu_1^{II}}.$$

Виробництво ентропії можна також виразити через електрохімічні потенціали:

$$\mu_k^I = \mu_k^I + z_k \varphi^I \quad (k = 1, 2, \dots, m),$$

$$\mu_k^{II} = \mu_k^{II} + z_k \varphi^{II} \quad (k = 1, m+1, m+2, \dots, n).$$

Дійсно, оскільки електричний заряд зберігається в хімічних реакціях,

$$\sum_{k=1}^m z_k \nu_k^I = 0,$$

$$\sum_{k=1, m+1}^n z_k \nu_k^{II} = 0,$$

1 Рівняння пасивного трансмембранного переносу речовин

можна записати хімічні спорідненості у вигляді

$$A^I = \sum_{k=1}^m \mu_k^I v_k^I,$$

$$A^{II} = \sum_{k=m+1}^n \mu_k^{II} v_k^{II} + \mu_1^{II} v_1^{II},$$

де $\mu_k = \bar{\mu}_k + fz_k \psi$ - електрохімічний потенціал k -ої речовини.

За допомогою цих співвідношень можна виключити $\tilde{\mu}_1^I$ і $\tilde{\mu}_1^{II}$ з виразу для виробництва ентропії в мембрані, який у випадку, що розглядається, має вигляд

$$P_m = -I_1 \Delta(\bar{\mu}_1 + fz_1 \psi) = -I_1 \Delta \mu_1,$$

де I_1 - кількість молей 1-ої речовини, що виникає в хімічній реакції в I підсистемі, f - число Фарадея. Це дає

$$P_m = -I \frac{\tilde{A}}{z_1 T},$$

де $I = fz_1 J_1$ і "електрохімічна спорідненість" є

**1 Рівняння пасивного трансмембранного переносу
речовин**

$$\tilde{A} = \frac{\sum_{k=2}^m \mu_k^I v_k^I}{v_1^I} - \frac{\sum_{k=m+1}^n \mu_k^{II} v_k^{II}}{v_1^{II}} = \sum_{k=2}^n \mu_k v_k .$$

Вона пов'язана з повною хімічною спорідненістю співвідношенням

$$\tilde{A} = \sum_{k=2}^n \bar{\mu}_k v_k + f z_1 \Delta\phi .$$

Феноменологічні рівняння тепер мають вигляд

$$I = -\alpha \frac{\tilde{A}}{z_1 T} = -\alpha \left(\frac{A}{z_1 T} + \frac{\Delta\phi}{T} \right) .$$

Це рівняння описує поодинокий необоротний процес. Рівноважний стан описується відомим рівнянням $\tilde{A}=0$ або $\Delta\phi = -A/z_1$, що має місце при рівноважних електрохімічних явищах.

Відповідно до другого закону термодинаміки $P_m = \sum J_k X_k \geq 0$. Варто підкреслити, що ця умова відноситься до суми в цілому. Окремі члени цієї суми можуть бути і негативними. Окремий потік J_k , що відповідає такому від'ємному доданку, неможливий тому, що це суперечило б другому закону термодинаміки. Однак завдяки спряженню з іншими

1 Рівняння пасивного трансмембранного переносу

речовин

потоками, яким відповідають позитивні значення $X_k J_k > 0$, у відкритій системі виявляється можливим потік, немислимий у замкнутій системі. Повинна лише виконуватися умова

$$\sum_{k=1(k \neq j)}^n J_k X_k > J_j X_j .$$

При цьому спряження можливе, якщо будуть відмінні від нуля недіагональні коефіцієнти α_{ik} . Таким чином, у відкритій системі можливе протікання таких процесів, які неможливі в ізольованій системі. Однак, як правило, перехресні коефіцієнти α_{ik} ($i \neq k$) занадто малі для того, щоб зазначений ефект спряження був скільки-небудь значним.

1 Рівняння пасивного трансмембранного переносу речовин

Контрольні запитання до розділу 1

1. Які фундаментальні принципи і припущення лежать в основі лінійної термодинаміки необоротних процесів для перервних систем?
2. Який фізичний зміст рівнянь балансу будь-якої фізичної величини?
3. Отримайте та прокоментуйте динамічні співвідношення на границі поділу фаз, що рухається, для маси k -го компонента.
4. Якою є продукція ентропії в мембрані, крізь яку проникають дві речовини в ізотермічному випадку?

**1 Рівняння пасивного трансмембранного переносу
речовин**

---

5. Надайте операційне визначення коефіцієнтів фільтрації мембрани, проникності і відбиття клітинної мембрани для речовини, що проникає крізь неї.

6. Як змінюється з часом об'єм клітин, що занурені у водний розчин речовини, яка проникає крізь клітинну мембрану?

7. В чому полягає ефект полегшення трансмембранного переносу речовин за допомогою молекул-переносників?

8. Як змінюється величина трансмембранного потенціалу при спряженому електричному транспорті в порівнянні з рівноважним потенціалом Нернста?

9. Які сили є рушійними для трансмембранного переносу речовин?

10. Чому у відкритій системі можливе спряження скалярних і векторних процесів переносу?